

Quarterly Scientific Journal of *Islamic Perspective on Educational Science*
Vol. 12, No. 27, Winter 2024, *Research Article*

Analysis of the Content of Elementary School Social Studies Books from the Perspective of the Three Virtues of Islamic Ethics

Katayoon Hamidizadeh¹, Kimiya Ghavidel²

DOI: 10.30497/esi.2024.246459.1790

Abstract

This research has analyzed the content of elementary school social studies books from the perspective of the three virtues of Islamic ethics. For this purpose, the method of content analysis has been used. The statistical population of the research included the content of all the social studies textbooks of the elementary school in the academic year of 2002-03, including the third to sixth grades, which was omitted from sampling and the entire population was investigated. The research tool includes a content analysis list of the three virtues of Islamic ethics, including courage, honesty, and benevolence, which is based on Islamic teachings and the definitions and opinions of Muslim thinkers about moral virtues, and its validity is through content validity and its reliability is through Scott's method. It was calculated with 91.42%. Descriptive statistics and Shannon's entropy method were used for data analysis. In this research, the component of moral courage among the sub-components of courage with an information load of 0.99 and an importance coefficient of 0.46 received the most attention, and the component of verbal honesty among the sub-components of honesty with an information load of 0.03 and an importance coefficient of 0.2 received the least amount of attention. have dedicated themselves. Also, the results showed that the charity component among the sub-components of benevolence has zero frequency in all social studies books in all elementary grades. Therefore, it can be concluded that the three virtues of Islamic ethics have not been paid attention to in a balanced way. It is recommended to review the design and organization of elementary school social studies textbooks as a strategic goal and implement supplementary educational programs as a short-term goal to fill existing gaps.

Keywords: virtues of Islamic ethics, courage, honesty, benevolence, elementary grades, social studies books.

1. Assistant Professor of the Department of Educational Sciences, Farhangiyān University, Tehran, Iran (Corresponding Author). K_hamidizadeh@cfu.ac.ir

2. BA in Elementary Education, Farhangian University, Arak, Iran.

kghavidel2232@gmail.com

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی

کتایون حمیدی زاده^۱

کیما قوبدل^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۹

چکیده

هدف این پژوهش تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی بود؛ به همین منظور، از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شد. جامعه آماری پژوهش شامل محتوای تمامی کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۰۳، شامل پایه‌های سوم تا ششم بود و کل جامعه مورد بررسی قرار گرفت. ابزار پژوهش شامل سبانه تحلیل محتوای فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی، شامل شجاعت، صداقت و خیرخواهی بود که بر اساس آموزه‌های اسلامی و تعریف‌ها و نظرات اندیشمندان مسلمان، درباره فضایل اخلاقی تنظیم شد و روایی آن از طریق روایی محتوایی و پایایی آن از طریق روش اسکات با ۹۱/۴۲ درصد، محاسبه شد. برای تجزیه و تحلیل داده از آمار توصیفی و روش آنتروپی شانون استفاده شد. در این پژوهش، مؤلفه شجاعت اخلاقی از زیرمؤلفه‌های شجاعت با بار اطلاعاتی ۰/۹۹ و ضریب اهمیت ۰/۴۶، بیشترین میزان توجه و مؤلفه صداقت گفتاری از زیرمؤلفه‌های صداقت با بار اطلاعاتی ۰/۰۳ و ضریب اهمیت ۰/۲، کمترین میزان توجه را به خود اختصاص داده‌اند؛ همچنین نتایج نشان داد که مؤلفه انفاق، از زیرمؤلفه‌های خیرخواهی، دارای فراوانی صفر در تمامی کتاب‌های مطالعات اجتماعی در تمامی پایه‌های دوره ابتدایی است؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی به‌طور متوازن توجه نشده است. بازنگری در طراحی و سازماندهی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در جایگاه هدف راهبردی و به‌کارگیری برنامه‌های مکمل پرورشی با هدف کوتاه جهت جبران خلأهای موجود به متولیان امور آموزشی و پرورشی پیشنهاد می‌شود.

واژگان کلیدی: فضایل اخلاق اسلامی، شجاعت، صداقت، خیرخواهی، دوره ابتدایی، کتاب‌های مطالعات اجتماعی.

k_hamidizadeh@cfu.ac.ir

kghavidel2232@gmail.com

۱. استادیار گروه آموزش علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

۲. دانش‌آموخته کارشناسی آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان، اراک، ایران.

بیان مسئله

در نظام‌های آموزشی سراسر دنیا آموزش ارزش‌های اخلاقی از اهداف اساسی محسوب می‌شود. تدریس ارزش‌های اخلاقی یکی از مسئولیت‌های نظام آموزشی به حساب می‌آید که نظام آموزشی نمی‌تواند و نباید در مقابل آموزش آن سکوت کند (بیشاف^۱، ۲۰۱۶). هدف غایی در تربیت اخلاقی، نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی در دانش، نگرش و مهارت فراگیران است (عقیلی، ۱۴۰۰). یکی از اصلی‌ترین راه‌های آموزش ارزش‌های اخلاقی به دانش‌آموزان، محتوای کتاب‌های درسی است؛ به‌ویژه در نظام آموزشی ایران که نظامی متمرکز است، آموزش ارزش‌های اخلاقی با محتوای کتاب‌های درسی، اهمیت بیشتری دارد. ضمن اینکه در اسناد بالادستی کشورمان به آموزش فضایل اخلاقی تأکید شده است؛ برای مثال، در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰) در اهداف کلان، تربیت انسان اخلاقی ذکر شده است یا در برنامه درسی ملی، اخلاق یکی از عناصر پنج‌گانه ساحت‌های تربیت مطرح شده است. تربیت اخلاقی مفهومی نیست که یک کتاب و یا یک درس خاص برای آن مشخص شده باشد؛ بلکه یک موضوع گسترده است که می‌بایست در تمامی محتوای آموزشی، مورد توجه قرار گیرد. بر همین اساس، تمامی کتاب‌های درسی در کنار رسالت اصلی خود، می‌بایست ارزش‌های اخلاقی را نیز (به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم) آموزش دهند. با این‌همه یکی از برنامه‌های درسی که در دوره ابتدایی، عرضه می‌شود و ارتباط مستقیمی با مقوله آموزش ارزش‌های اخلاقی دارد، درس مطالعات اجتماعی است که از پایه سوم تا پایه ششم ابتدایی ارائه می‌شود. این درس به علت ماهیت مباحث اجتماعی و آموزشی ارزش‌ها و هنجارها، می‌تواند سهم بسزایی در فراگیری ارزش‌های اخلاقی داشته باشد (حسنی و وجدانی، ۱۳۹۶). اخلاق و تربیت اخلاقی از سه جنبه برای دانش‌آموزان ضروری است: آرامش روانی آن‌ها، آرامش اجتماعی و رسیدن به کمال مطلوب الهی (توسلی و مشیدی، ۱۴۰۰). تربیت اخلاقی فضایل اخلاقی را به فرد معرفی می‌کند و از رذایل اخلاقی برحذر می‌دارد؛ از این‌رو، بهداشت

1. Bischoff.

روانی فرد و در نهایت آرامش او تأمین می‌گردد؛ از سوی دیگر، با رعایت احکام اخلاقی فرد، نه تنها خود به آرامش دست می‌یابد، بلکه جامعه نیز از کردار و رفتار پسندیده او احساس آرامش می‌کند. سپس رسیدن به کمال مطلوب الهی نیز با عمل صالح فراگیران در راه رضایت و خشنودی خداوند متعال، حاصل می‌شود. اگر به اهداف و آرمان‌های نظام آموزشی در کشور ما مراجعه شود، می‌توان متوجه میزان اهمیت معیارهای اخلاقی شد. شایان ذکر است در برداشت‌های جدید، تربیت اخلاقی یک اصطلاح پذیرفته شده است و دارای قلمروهای عقلی، عاطفی و عملی است. قلمرو عقلی شامل درک فعل خوب از بد است و قلمرو عاطفی کنترل و پرورش صحیح عواطف است و در بُعد عملی، رفتار فرد باید ناشی از درک و احساس اخلاقی باشد (باقری، ۱۳۷۷).

ارزش‌های اخلاقی از دیدگاه‌های مختلف و نظام آموزشی کشورهای مختلف، دسته‌بندی‌های متعددی دارد؛ برای مثال، مرکز جویلی^۱ (2017) در دانشگاه بیرمنگام، برای فضایل اخلاقی، شفقت، حق‌شناسی، صداقت، تواضع، قناعت و احترام را مطرح می‌کند. در انگلستان، ارزش‌های اخلاقی صداقت، پشتکار، شجاعت، وطن‌دوستی و صبر در برنامه درسی تربیت اخلاقی ذکر شده است (Shuayb & O'Donnell, 2017). در نظام آموزشی کشور ما، ملاک ارزش‌های اخلاقی آموزه‌های اسلام است. در آموزه‌های اسلامی در فرایند تربیت، فرد باید همواره خود را رصد و ارزیابی کند؛ زیرا خود مسئول تربیت خویش است و باید به درجه‌ای از آگاهی و بصیرت برسد که خود را مسئول خویش بداند (مهدوی کنی، ۱۳۷۳، ص. ۳۵۴). یکی از مهم‌ترین اهداف در تربیت اخلاقی بر مبنای آموزه‌های اسلام، مراقبت از اعمال است. تکرار اعمال سبب ایجاد ملکات اخلاقی و آسان شدن صدور فعل نیک گشته و در نهایت، تعیین‌کننده سرنوشت و جایگاه انسان در آخرت است (مکارم شیرازی، ۱۳۸۱). در آموزه‌های قرآنی، نزدیکی خدا به انسان از ارزش‌های اخلاقی است که موجب می‌شود انسان میان خود و خدا فاصله‌ای نبیند و همین امر او را از رذایل اخلاقی دور می‌سازد (جوادی

1. Jubilee Centre for Character and Virtues.

آملی، ۱۳۹۸). بنا بر پژوهش‌های صورت‌گرفته بر اساس آموزه‌های اسلامی، آیات قرآن و آرای اندیشمندان مسلمان، فضایل اخلاقی را می‌توان در سه مؤلفه اصلی، شامل شجاعت، صداقت و خیرخواهی قرار داد. در این پژوهش، به دلیل اصلی بودن این فضایل اخلاقی نزد علمای اخلاق اسلامی، فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی مبنای تحلیل قرار گرفته‌اند. شجاعت مؤلفه‌ای است که حداقل سه زیرمؤلفه دلیری به معنای مبارزه با دشمن (نراقی، ۱۳۷۷، ص. ۵۸)، شجاعت اخلاقی به معنی مقاومت در برابر خواسته‌های نفسانی و وسوسه‌های شیطانی در زندگی فردی و اجتماعی (صدوق، ۱۳۷۶، ص. ۷۸) و شجاعت عقلی به معنای مبارزه با تقلیدهای بی‌اساس و معتقدات رایج بی‌اصل (مطهری، ۱۳۷۶، ص. ۶۴) را می‌توان برای آن مطرح کرد. به‌طورکلی، شجاعت صفتی است از صفات نیکوی اخلاقی که حد وسط ترس و بی‌باکی است و یکی از اصول چهارگانه اخلاقی در میان علمای اخلاق اسلامی در کنار حکمت، عفت و عدالت است. مؤلفه صداقت به این معنی است که فرد عملش، گفتارش، کردارش، نیت و اراده و تصمیم‌ش مطابق با هم باشد (طباطبایی، ۱۳۶۴، ص. ۴۷) و شامل سه زیرمؤلفه صداقت گفتاری، صداقت کرداری و صداقت در عزم و نیت است. در سند برنامه درسی ملی (۱۳۹۱، بند ۷-۵)، فضیلت صداقت در ابتدای سایر فضایل اخلاقی ذکر شده است و این نشان از اهمیت این فضیلت اخلاقی در اسناد بالادستی دارد. اساساً انسانی که عملش مطابق با اعتقادش باشد و یا کاری که می‌کند با نیت و اراده و تصمیم‌ش مطابق باشد، صادق نامیده می‌شود (طباطبایی، ۱۳۶۴). مؤلفه خیرخواهی نیز به معنای رحمت و مهربانی و محبت است (توسلی و مشیدی، ۱۴۰۰). این مؤلفه در شش زیرمؤلفه نیکویی به دیگران، رعایت عدل و عدالت، انفاق، ایثار، راهنمایی به گفتار نیک، راهنمایی به کردار نیک قرار دارد. خیر خواستن برای دیگران از افضل طاعات و عبادات به شمار آمده است که توان آن از حد و اندازه بیرون است (نراقی، ۱۳۷۷). از آنجاکه هر انسانی مسئولیت گفتار و کردار خود را در دنیا و آخرت به عهده دارد؛ بنابراین خیرخواه خود بودن در درجه اول اهمیت است و این موضوعی است که در تعلیم به کودکان، باید از توجه کافی برخوردار باشد. در

پژوهش‌های پیشین، ارزش‌های اخلاقی با دسته‌بندی‌های مختلف و به صورت‌های متفاوتی مورد بررسی قرار گرفته است؛ برای مثال، رحمانی و همکاران (۱۴۰۲) به بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی پرداختند که نتایج نشان داد در مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب درسی هدیه‌های آسمانی دوره ابتدایی، توزیع متوازن وجود ندارد. عقیلی (۱۴۰۰) ارزش‌های اخلاقی را در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، مورد بررسی قرار داده و نتایج این بررسی نشان داد که ارزش‌های اخلاقی شجاعت، قدرشناسی، ایثار، مهرورزی، وطن‌دوستی و صبر، به ترتیب، بیشترین میزان توجه را داشته‌اند. در پژوهشی با عنوان «تأملی در تربیت اخلاقی از طریق ارزیابی هم‌تایان براساس آیات و روایات» از وجدانی و سعیدی (۱۴۰۰)، دریافتند که معلمان ابتدا باید در زمینه تربیت اخلاقی، آموزش ببینند و نگرش‌ها و مهارت‌های لازم را به دست آورند و نقش دانش‌آموزان را در تربیت اخلاقی به رسمیت بشناسند. جایگاه تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، عنوان پژوهش عابدینی (۱۳۹۹) است که نتایج این بررسی نشان داد، بیشترین میزان توجه به مؤلفه رابطه با خدا و کمترین میزان اهمیت مربوط به مؤلفه رابطه با خود بوده است و در نهایت، تربیت اخلاقی به میزان مناسبی مورد توجه قرار نگرفته است. حسنی و وجدانی (۱۳۹۶) کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را از منظر تربیت اخلاقی بررسی کرده‌اند و دریافتند که محتوای این کتاب‌ها به تبع اهداف سایر دروس دارای اهداف اخلاقی شده‌اند. در پژوهشی (2017) از تان^۱ و همکارانش به تحلیل کتاب‌های درسی دوره ابتدایی کشور مالزی پرداخته شد که نتایج نشان داد، بیشترین تأکید بر ارزش‌های مسئولیت‌پذیری، احترام، ایثار و پشتکار و مراقبت است. آنزای^۲ در پژوهشی (2014)، کتاب‌های درسی کشور ژاپن را مورد تحلیل قرار داد و بررسی‌های وی نشان داد که بر ارزش‌های پشتکار، صداقت و مهربانی تأکید بیشتری شده است. تنها در پژوهش توسلی و مشیدی (۱۴۰۰) با عنوان «تحلیل محتوای

1. Tan.

2. Anzai.

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی.../ کتابیون حمیدی زاده و کیمیا قویدل ۱۰۵

کیفی متون کتب فارسی دوره ابتدایی»، فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی مورد تحلیل قرار گرفته است.

نتایج حاکی از آن است که اخلاق کاربردی وجه غالب کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی است و راست‌گو بودن و درستکار بودن معنی اصلی صداقت در کتاب‌های فارسی است. بر مبنای مؤلفه‌های حاصل از پژوهش توسلی و مشیدی (شجاعت، صداقت، خیرخواهی) در پژوهش حاضر، باتوجه به اهمیت آموزش اخلاق اسلامی در محتوای دوره ابتدایی و باتوجه به اهمیت دوره ابتدایی در شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان و نقش درس مطالعات اجتماعی در شکل‌گیری هویت اجتماعی دانش‌آموزان، تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر ارزش‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی صورت گرفته است.

روش پژوهش

این پژوهش توصیفی است که از روش تحلیل محتوای کمی استفاده شد. جامعه آماری پژوهش تمامی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از پایه سوم تا ششم سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ بود که به منظور بررسی دقیق‌تر، از نمونه‌گیری صرف‌نظر شده و تمامی جامعه آماری مورد مطالعه قرار گرفت؛ بنابراین حجم جامعه و نمونه با هم برابر است. توصیف جامع کتاب‌های مورد بررسی در جدول (۱) نشان داده شده است.

جدول ۱. توصیف جامع کتاب‌های مورد بررسی

عنوان کتاب	تعداد صفحات	تعداد جملات	تعداد جملات پرسش‌ها	تعداد تصاویر
مطالعات اجتماعی پایه سوم	۹۸	۶۱۴	۲۰۹	۳۱۵
مطالعات اجتماعی پایه چهارم	۱۱۳			۳۲۱
مطالعات اجتماعی پایه پنجم	۱۲۹	۱۰۶۹	۱۹۵	۳۶۲
مطالعات اجتماعی پایه ششم	۱۵۱	۱۰۸۲	۲۶۰	۳۷۸

ایزار گردآوری داده‌ها، فهرست تحلیل محتوای مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی است که در جدول شماره (۲) نشان داده شده است.

جدول ۲. مؤلفه‌ها و زیرمؤلفه‌های مربوط به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی

مؤلفه‌ها	زیر مؤلفه‌ها
شجاعت	شجاعت دلیری، شجاعت اخلاقی، شجاعت عقلی
صداقت	صداقت گفتاری، صداقت کرداری، صداقت در عزم و نیت
خیرخواهی	نیکی به دیگران، رعایت عدل و عدالت، انفاق، ایثار، راهنمایی به گفتار نیک، راهنمایی به کردار نیک

این فهرست درباره فضایل اخلاقی بر اساس آموزه‌های اسلامی و تعریف‌ها و نظرات اندیشمندان مسلمان که در بخش مقدمه و بیان مسئله به آن اشاره شد، تنظیم شده است. روایی ابزار پژوهش با روش روایی محتوایی بررسی شد؛ به این صورت که فهرست مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی در اختیار ده نفر از استادان برتر تعلیم و تربیت کشور و ۵ نفر از استادان برتر معارف اسلامی کشور قرار گرفت. افراد مذکور مؤلفه‌های فهرست شده را از نظر تناسب با موضوع در طیف ۱ تا ۱۰ نمره‌بندی کردند. میانگین ارزیابی‌های اساتید صاحب‌نظر ۹/۸۵ از ۱۰ را نشان می‌داد که بیانگر روایی ابزار پژوهش است. پایایی ابزار پژوهش نیز با روش ویلیام اسکات (اسکات، ۱۳۹۱) صورت گرفت. در روش تحلیل محتوا، پایایی بزرگ‌تر از ۷۰ درصد مورد تأیید است (محمدی‌مهر، ۱۳۹۴) که در این پژوهش پایایی ابزار پژوهش ۹۱/۴۲ درصد تعیین شد؛ بنابراین پایایی ابزار نیز مورد تأیید قرار گرفت. در اجرای پژوهش، مراحل بدین ترتیب انجام شد: در ابتدا مرحله آماده‌سازی و سازماندهی بر اساس محورهای فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی، انجام شد. به این صورت که متن کتاب‌های درسی با واحد ثبت جمله، پرسش و فعالیت‌ها با واحد ثبت جمله و در تصاویر بر مبنای هریک تصویر برای هریک از کتاب‌های مطالعات اجتماعی تنظیم و سازماندهی شد. در مرحله دوم، برای هر کتاب درسی، جدولی تنظیم و وجود یا عدم وجود مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله آخر، میزان اهمیت هریک از مؤلفه‌ها و بار اطلاعاتی آن‌ها پردازش شد. شایان ذکر است، بار اطلاعاتی با ضریب اهمیت رابطه مستقیم دارند؛ هرچه بار اطلاعاتی یک مؤلفه بیشتر باشد، ضریب اهمیت آن نیز بیشتر

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی.../ کتابیون حمیدی زاده و کیمیا قویدل ۱۰۷

خواهد بود و در نهایت تجزیه و تحلیل پژوهش با روش آمار توصیفی و آنتروپی شانون صورت گرفت (آذر، ۱۳۸۰). پیام‌های مربوط به مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی با آمار توصیفی تحلیل شدند؛ به این صورت که ابتدا داده‌های جداول فراوانی بهنجار شدند، سپس بار اطلاعاتی مؤلفه‌ها محاسبه شد و در نهایت، بر مبنای بار اطلاعاتی مؤلفه‌ها، ضریب اهمیت هر یک از مؤلفه‌ها محاسبه شد.

یافته‌های پژوهش

مؤلفه‌های استفاده‌شده در این پژوهش بر اساس آموزه‌های اسلامی و تعریف‌ها و نظرات اندیشمندان مسلمان و پژوهش‌های پیشین استخراج شده است که منابع اصلی بررسی شده در جدول ۳ نشان داده شده است.

جدول ۳. منابع استخراج مؤلفه‌ها و زیر مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی

مؤلفه‌ها	زیر مؤلفه‌ها
شجاعت	صدوق (۱۳۷۶)، طباطبایی (۱۳۷۶)، نراقی (۱۳۷۷)، افکاری (۱۳۹۳)، عبدالرحیمیان و دارابی (۱۳۹۷)، توسلی و مشیدی (۱۴۰۰).
صداقت	طباطبایی، (۱۳۶۴)، حسنی و وجدانی (۱۳۹۶)، رحمانی و همکاران (۱۴۰۲)، توسلی و مشیدی (۱۴۰۰)، رحمانی و سلطانی (۱۴۰۲).
خیرخواهی	نراقی (۱۳۷۷)، باقری (۱۳۷۷)، مکارم شیرازی (۱۳۸۱)، غلام‌پور و همکاران (۱۳۹۸)، عقیلی (۱۴۰۰)، توسلی و مشیدی (۱۴۰۰).

پس از بررسی، هر کتاب از نظر تعداد صفحات، تعداد جملات متن و پرسش‌ها و تعداد تصاویر که در جدول ۱ نمایش داده شد، میزان توجه به مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی در ابتدا به تفکیک در کتاب‌های مطالعات اجتماعی پایه‌های سوم تا ششم مورد بررسی قرار گرفت که به ترتیب از جدول ۴ تا جدول ۷ نشان داده شده است. همچنین مصداق‌هایی از مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی در هر پایه نیز مطرح شده است.

جدول ۴. توزیع فراوانی مؤلفه‌های سه گانه اخلاق اسلامی در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب مطالعات پایه سوم ابتدایی

مؤلفه‌ها	واحد‌ها	جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
		فراوا درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	فراوانی	درصد
شجاعت	دلیری ^۱	۲	۰/۳۲	۰	۰	۲	۰/۶۳
	شجاعت اخلاقی ^۲	۳	۰/۴۸	۱	۰/۴۷	۰	۰
	شجاعت عقلی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
صداقت	صداقت گفتاری ^۳	۱	۰/۱۶	۰	۰	۰	۰
	صداقت کرداری ^۴	۱۸۵	۳۰/۱۳	۷۱	۳۳/۹۷	۱۰۸	۳۴/۲۸
خیرخواهی	صداقت در عزم و نیت ^۵	۵	۰/۸۱	۱	۰/۴۷	۰	۰
	نیکی به دیگران ^۶	۲۱	۳/۴۲	۸	۳/۸۲	۱۴	۴/۴۴
	رعایت عدل و عدالت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	انفاق	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	ایثار ^۷	۲	۰/۳۲	۰	۰	۶	۱/۹۰
	راهنمایی به گفتار نیک ^۸	۱	۰/۱۶	۰	۰	۰	۰
	راهنمایی به کردار نیک ^۹	۱۸۵	۳۰/۱۳	۷۱	۳۳/۹۷	۱۰۸	۳۴/۲۸

۱. صفحه ۲۲: در زمان جنگ و دفاع از کشور در مقابل دشمن آسیب دیده است.
۲. صفحه ۵: با بیشتر شدن توانایی‌های شما، مسئولیت‌های شما نیز افزایش یافته است.
۳. صفحه ۲۳: چنانچه پیر شدند با نرمی و مهربانی با آن‌ها سخن بگویید.
۴. صفحه ۴۶: وقتی درست و به اندازه مصرف می‌کنیم، در واقع، از منابع طبیعی هم محافظت می‌کنیم.
۵. صفحه ۲: کوچولوی من، خدا را شکر می‌کنم که تو را به ما داد.
۶. صفحه ۲۲: من هرشب، موقع خواب، به او کمک می‌کنم که داروهایش را بخورد.
۷. صفحه ۶۵: مأموران آتش‌نشانی به آنجا می‌روند تا آتش را خاموش کنند و جان و مال مردم را نجات دهند.
۸. صفحه ۲۳: به پدر و مادر نیکی کنید و با نرمی با آن‌ها سخن بگویید.
۹. صفحه ۷۵: در کارهای مدرسه همکاری می‌کنیم.

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی.../ کتابیون حمیدی‌زاده و کیمیا قویدل ۱۰۹

در کتاب مطالعات اجتماعی پایه سوم ابتدایی، مؤلفه‌های فرعی صداقت‌کرداری از مؤلفه‌های صداقت و راهنمایی به کردار نیک از مؤلفه‌های خیرخواهی، هردو با فراوانی ۱۰۸ و ۳۴/۲۸ درصد در بعد تصاویر، همچنین مؤلفه راهنمایی به کردار نیک با ۱۸۵ فراوانی در متن نوشتاری کتاب، بیشترین میزان توجه از فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی را داشتند. مؤلفه‌های فرعی شجاعت عقلی، رعایت عدل و عدالت و انفاق هر کدام با فراوانی صفر، کمترین میزان توجه را در کتاب مطالعات پایه سوم ابتدایی نشان داده‌اند.

جدول ۵. توزیع فراوانی مؤلفه‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب مطالعات پایه چهارم ابتدایی

مؤلفه‌ها	واحدها	جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
شجاعت	دلیری ^۱	۶	۰/۷۹	۰	۰	۲	۰/۶۲
	شجاعت اخلاقی ^۲	۲	۰/۲۶	۰	۰	۱	۰/۳۱
	شجاعت عقلی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
صداقت	صداقت گفتاری ^۳	۱	۰/۱۳	۰	۰	۰	۰
	صداقت کرداری ^۴	۶۵	۸/۶۲	۲۴	۱۳/۷۹	۳۱	۹/۶۵
	صداقت در عزم و نیت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
خیرخواهی	نیکی به دیگران ^۵	۷	۰/۹۲	۴	۲/۲۹	۹	۲/۸۰
	رعایت عدل و عدالت ^۶	۱	۰/۱۳	۰	۰	۰	۰

۱. صفحه ۵۷: یکی از فرماندهان شجاع ایرانی، آریو برزن، بود که تا آخرین نفس با سپاه دشمن جنگید و سرانجام کشته شد.

۲. صفحه ۹۶: در سال ۱۳۵۷، مردم ایران به رهبری امام خمینی، علیه ظلم و ستم حکومت شاهنشاهی انقلاب کردند.

۳. صفحه ۳: اگر می‌خواهید خدا و پیامبر، شما را دوست داشته باشند، امانتدار و راستگو باشید.

۴. صفحه ۶: همه ما باید برای تمیز نگه داشتن بوستان و مراقبت از آن، تلاش کنیم.

۵. صفحه ۳: پیامبر می‌فرمایند: با همسایگان خود به نیکی رفتار کنید.

۶. صفحه ۶۲: پیام دین اسلام برادری و برابری است.

مؤلفه‌ها	واحد‌ها		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
انفاق	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ایثار ^۱	۱	۰/۱۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰
راهنمایی به گفتار نیک ^۲	۱	۰/۱۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰
راهنمایی به کردار نیک ^۳	۶۵	۸/۶۲	۲۴	۱۳/۷۹	۳۱	۹/۶۵	۰	۰

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که در کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم، مؤلفه‌های فرعی صداقت‌کرداری و راهنمایی به کردار نیک، هردو، با فرآوانی ۶۵ در متن کتاب درسی و ۹/۶۵ درصد بیشترین میزان توجه را داشتند و مؤلفه‌های فرعی شجاعت عقلی، صداقت در عزم و نیت و انفاق با فرآوانی صفر کمترین میزان توجه را داشته‌اند.

جدول ۶. توزیع فرآوانی مؤلفه‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب مطالعات پایه پنجم ابتدایی

مؤلفه‌ها	واحد‌ها		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
شجاعت دلیری ^۴	۱۴	۱/۳۰	۰	۰	۵	۱/۳۸	۰	۰
شجاعت اخلاقی ^۵	۹	۰/۸۴	۲	۱/۰۲	۳	۰/۸۲	۰	۰

۱. صفحه ۹۰: خانه عزیز من، جان من فدای تو.

۲. صفحه ۳: اگر می‌خواهید خدا و پیامبر شما را دوست داشته باشند، امانتدار و راستگو باشید.

۳. صفحه ۵: چه خوب است همسایه‌ها از حال یکدیگر باخبر باشند و به هم کمک کنند و با هم مهربان باشند.

۴. صفحه ۱۰۵: عاقبت، حضرت علی (ع) ناچار شد با خوارج بجنگد و در پایان این جنگ پیروز شد.

۵. صفحه ۹۵: برخی از پیروان پیامبر شدیدترین شکنجه‌ها را تحمل می‌کردند، اما بر سر ایمان خود باقی می‌ماندند.

مؤلفه‌ها	واحد‌ها		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد
شجاعت عقلی ^۱	۱۸	۱/۶۸	۰	۰	۵	۱/۳۸	۰	۰
صداقت گفتاری	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
صداقت کرداری ^۲	۱۳۵	۱۲/۶۲	۲۲	۱۱/۲۸	۴۸	۱۳/۲۵	۰	۰
صداقت در عزم و نیت ^۳	۲	۰/۱۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰
نیکی به دیگران ^۴	۳۱	۲/۸۹	۳	۱/۵۳	۱۴	۳/۸۶	۰	۰
رعایت عدل و عدالت ^۵	۲	۰/۱۸	۰	۰	۰	۰	۰	۰
انفاق	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
ایثار ^۶	۸	۰/۷۴	۰	۰	۵	۱/۳۸	۰	۰
راهنمایی به گفتار نیک ^۷	۴۱	۳/۸۳	۳	۱/۵۳	۲	۰/۵۵	۰	۰
راهنمایی به کردار نیک ^۸	۱۳۵	۱۲/۶۲	۲۲	۱۱/۲۸	۴۸	۱۳/۲۵	۰	۰

در کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی، مؤلفه‌های فرعی صداقت کرداری و راهنمایی به کردار نیک با فراوانی ۱۳۵ در متن کتاب درسی و ۱۳/۲۵ درصد بیشترین میزان

۱. صفحه ۱۰: بعضی از ترس‌ها نابه‌جا است و نادرست؛ مانند ترس از تاریکی، ترس از امتحان.

۲. صفحه ۴۴: همهٔ سرنشینان خودروها، یعنی رانندگان و مسافران، باید کمربندهای ایمنی خود را ببندند.

۳. صفحه ۱۰۰: مادر جان خوشحالم زیارت نصیب من شده است.

۴. صفحه ۱۴: ایلیا گاهی با اجازهٔ مادرش به آن خانم کمک می‌کند و برای او نان، روزنامه و سبزی می‌خرد.

۵. صفحه ۱۰۵: آن حضرت در همین مدت کوتاه، توانست عدالت را در جامعه برقرار کند و ظلم و ستم را براندازد.

۶. صفحه ۱۰۵: حضرت علی(ع) در ۲۱ رمضان به شهادت رسید.

۷. صفحه ۴: منظور خودمان را روشن و واضح بیان کنیم.

۸. حریم شخصی هر فرد محدودهای است که هیچ‌کس نباید بدون اجازه و رضایت او وارد آن شود.

توجه را نشان داده‌اند و کمترین میزان توجه به مؤلفه‌های فرعی صداقت‌گفتاری و انفاق با فراوانی صفر است.

جدول ۷. توزیع فراوانی مؤلفه‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی در متن، پرسش‌ها و تصاویر کتاب مطالعات پایه ششم ابتدایی

مؤلفه‌ها	واحد‌ها	جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
شجاعت	دلیری ^۱	۱۴	۱/۲۹	۵	۱/۹۲	۱۷	۴/۴۹
	شجاعت اخلاقی ^۲	۲۰	۱/۸۴	۴	۱/۵۳	۶	۱/۵۸
	شجاعت عقلی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
صداقت	صداقت‌گفتاری	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	صداقت‌کرداری ^۳	۲۷۸	۲۵/۶۹	۷۵	۲۸/۸۴	۶۱	۱۶/۱۳
	صداقت در عزم و نیت ^۴	۲	۰/۱۸	۰	۰	۱	۰/۲۶
	نیکی به دیگران ^۵	۴	۰/۳۶	۱	۰/۳۸	۶	۱/۵۸
خیرخواهی	رعایت عدل و عدالت	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	انفاق	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	ایثار ^۶	۸	۰/۷۳	۰	۰	۱۷	۴/۴۹

۱. صفحه ۱۴۴: مقاومت مردم خرمشهر در مقابل هجوم دشمن به درازا کشید، آن‌ها ۳۴ روز در مقابل ارتش عراقی‌ها جنگیدند.
۲. صفحه ۱۴۹: در هشت سال دفاع مقدس، مردم ایران اجازه ندادند حتی یک وجب خاک از میهن در اشغال تجاوزگران باقی بماند.
۳. صفحه ۵۳: اگر شومینه داریم، بهتر است آن را روشن نکنیم؛ زیرا هم سوخت زیادی مصرف می‌کند و هم موجب آلودگی هوای خانه می‌شود.
۴. صفحه ۳۹: ما پس از هر بار غذا خوردن به درگاه خداوند شکر می‌کنیم.
۵. صفحه ۱۲: همه ما در زندگی به کمک دیگران نیاز داریم؛ دوستان به ما در مشکلات یاری می‌کنند.
۶. صفحه ۱۴۵: تعدادی از فرماندهان برای گزارش این خبر به امام راهی تهران شدند، اما در بین راه به شهادت رسیدند.

مؤلفه‌ها	واحد‌ها		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
راهنمایی به گفتار نیک	۲۷۸	۲۵/۶۹	۷۵	۲۸/۸۴	۶۱	۱۶/۱۳	.	.
راهنمایی به کردار نیک ^۱	۲۷۸	۲۵/۶۹	۷۵	۲۸/۸۴	۶۱	۱۶/۱۳	.	.

در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی، بیشترین میزان توجه به مؤلفه‌های فرعی صداقت‌کرداری و راهنمایی به کردار نیک با فراوانی ۲۷۸ در متن نوشتاری کتاب و ۱۶/۱۳ درصد است. همچنین کمترین میزان توجه به مؤلفه‌های فرعی شجاعت عقلی، صداقت‌گفتاری، رعایت عدل و عدالت و انفاق با فراوانی صفر است.

پس از بررسی تک‌تک کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از پایه سوم تا ششم، میزان توجه به مؤلفه‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی در مجموع کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی در جدول ۸ نشان داده شده است.

جدول ۸. توزیع فراوانی فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی پرسش‌ها و تصاویر کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی

مؤلفه‌ها	واحد‌ها		جملات متن		جملات پرسش‌ها		تصاویر	
	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد	فرآوانی	درصد
شجاعت	۸۸	۲/۵۰	۱۲	۱/۴۳	۴۱	۲/۹۷	.	.
صداقت	۶۷۴	۱۹/۱۵	۱۹۳	۲۳/۰۳	۲۴۹	۱۸/۰۹	.	.
خیرخواهی	۷۹۱	۲۲/۴۷	۲۰۸	۲۴/۸۲	۳۲۱	۲۳/۳۲	.	.

نتایج بررسی مجموع کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی نشان می‌دهد که بیشترین میزان توجه از میان مؤلفه‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی در هر سه بخش متن نوشتاری، با ۲۲/۴۷ درصد، پرسش‌ها با ۲۴/۸۲ درصد و تصاویر با ۲۳/۳۲ درصد به مؤلفه خیرخواهی

۱. صفحه ۱۶: اگر دوستان کار اشتباهی انجام داده است و عذر می‌خواهد او را ببخشیم.

۱۱۴ فصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، دوره ۱۲، شماره ۲۷، زمستان ۱۴۰۳

مربوط می‌شود. مؤلفه شجاعت با ۲/۵۰ درصد در متن کتاب‌های درسی، ۱/۴۳ درصد در پرسش‌ها و ۲/۹۷ درصد در تصاویر، کمترین میزان توجه را داشته است. در نهایت در جدول ۹ توزیع فراوانی مقوله‌ها، داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هریک از شاخص‌های مربوط به اخلاق اسلامی در مجموع کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی نشان داده شده است.

جدول ۹. توزیع فراوانی مؤلفه‌ها، داده‌های بهنجار شده، بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت هریک از شاخص‌های مربوط به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی در کتب مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی

ضریب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع فراوانی	مطالعات اجتماعی پایه ششم		مطالعات اجتماعی پایه پنجم		مطالعات اجتماعی پایه چهارم		مطالعات اجتماعی پایه سوم		شاخص‌های مربوط به فضایل اخلاقی سه‌گانه
			مطالعات اجتماعی پایه ششم		مطالعات اجتماعی پایه پنجم		مطالعات اجتماعی پایه چهارم		مطالعات اجتماعی پایه سوم		
			فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	
۰/۴۲	۰/۸۹	۶۷	۳۶	۰/۵۵	۱۹	۰/۳۴	۸	۰/۷۳	۴	۰/۵	دلیری
۰/۴۶	۰/۹۹	۵۱	۳۰	۰/۴۵	۱۴	۰/۲۵	۳	۰/۲۷	۴	۰/۵	شجاعت اخلاقی
۰/۱۲	۰/۲۶	۲۳	۰	۰	۲۳	۰/۴۱	۰	۰	۰	۰	شجاعت عقلی
مجموع: ۱۴۱											
۰/۲	۰/۰۳	۲	۰	۰	۰	۰	۱	۰/۰۱	۱	۰	صداقت گفتاری
۰/۰۷	۰/۰۱	۱۱۰	۴۱۴	۰/۹۹	۲۰۵	۰/۹۹	۱۲۰	۰/۹۹	۳۶۴	۰/۹۸	صداقت کرداری
۰/۷	۰/۱۱	۱۱	۳	۰/۰۱	۲	۰/۰۱	۰	۰	۶	۰/۰۲	صداقت در عزم و نیت
مجموع: ۱۱۱۶											
۰/۳۸	۰/۶۱	۱۲۲	۱۱	۰/۰۲	۴۸	۰/۱۵	۲۰	۰/۱۴	۴۳	۰/۱۰	نیکی به دیگران

ضریب اهمیت	بار اطلاعاتی	مجموع فراوانی	مطالعات اجتماعی پایه ششم		مطالعات اجتماعی پایه پنجم		مطالعات اجتماعی پایه چهارم		مطالعات اجتماعی پایه سوم		شاخص‌های مربوط به فضائل اخلاقی سه‌گانه
			فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	فراوانی	فراوانی بهنجار	
			۰/۰۴	۰/۰۶	۳	۰	۰	۲	۰/۰۱	۱	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	انفاق
۰/۱۷	۰/۲۸	۴۷	۲۵	۰/۰۶	۱۳	۰/۰۴	۱	۰/۰۱	۸	۰/۰۲	ایثار
۰/۱۴	۰/۲۳	۴۸	۰	۰	۴۶	۰/۱۵	۱	۰/۰۱	۱	۰	راهنمایی به گفتار نیک
۰/۲۷	۰/۴۴	۱۱۰۳	۴۱۴	۰/۹۲	۲۰۵	۰/۶۵	۱۲۰	۰/۸۳	۳۶۴	۰/۸۸	راهنمایی به کردار نیک

مجموع: ۱۳۲۳

بر اساس نتایج جدول ۸، از میان مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی، مؤلفه‌های شجاعت اخلاقی با بار اطلاعاتی ۰/۹۹ و ضریب اهمیت ۰/۴۶ و دلیری با بار اطلاعاتی ۰/۸۹ و ضریب اهمیت ۰/۴۲ بیشترین میزان توجه را در تمامی مؤلفه‌های سه‌گانه اخلاق اسلامی دارا بوده‌اند. در بُعد صداقت، مؤلفه صداقت در عزم و نیت با بار اطلاعاتی ۰/۱۱ و ضریب اهمیت ۰/۷ بیشترین میزان توجه را نشان داده است. در بُعد خیرخواهی، مؤلفه نیکی به دیگران با بار اطلاعاتی ۰/۶۱ و ضریب اهمیت ۰/۳۸ از بالاترین میزان توجه برخوردار بوده است. کم‌ترین میزان توجه در بُعد شجاعت، مؤلفه شجاعت عقلی با بار اطلاعاتی ۰/۲۶ و ضریب اهمیت ۰/۱۲، صداقت کرداری از بُعد صداقت با بار اطلاعاتی ۰/۰۱ و ضریب اهمیت ۰/۰۷، در بُعد خیرخواهی، مؤلفه انفاق با بار اطلاعاتی و ضریب اهمیت صفر است.

بحث و نتیجه گیری

هدف از این مطالعه بررسی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی بوده است. اگرچه در دوره ابتدایی برای اخلاق اسلامی یک موضوع درسی مجزا وجود ندارد، اما با توجه به هدف‌های آموزشی ذکر شده در اسناد بالادستی، می‌باید در کنار اهداف آموزشی سایر دروس به این امر پرداخته شود. نتایج نشان داد که از میان مؤلفه‌های فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی بیشترین تکرار مربوط به مؤلفه‌های بُعد خیرخواهی با مجموع فراوانی ۱۳۲۳ و کمترین به بُعد شجاعت با فراوانی ۱۴۱ است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد، فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی به‌طور متوازن، ارائه نشده است. مؤلفه‌های شجاعت عقلی، صداقت‌گفتاری، صداقت در عزم و نیت، رعایت عدل و عدالت و انفاق به میزان بسیار کمی در کتاب‌های مطالعات اجتماعی تکرار شده‌اند. با توجه به روش آنتروپی شانون که هر مؤلفه‌ای که بار اطلاعاتی بیشتری را نشان دهد، از اهمیت بیشتری برخوردار است، در این پژوهش مؤلفه شجاعت اخلاقی با بار اطلاعاتی ۰/۹۹ و ضریب اهمیت ۰/۴۶ بیشترین میزان توجه را به خود اختصاص داده است. نتایج این بخش از پژوهش با نتایج پژوهش عقیلی (۱۴۰۰) و توسلی و مشیدی (۱۴۰۰) همسو است. شایان ذکر است در روش آنتروپی شانون، معیار ضریب اهمیت، فراوانی به‌تنهایی نیست، بلکه در کنار تکرار یک مؤلفه، توزیع نرمال و متوازن آن نیز دارای اهمیت است؛ به همین دلیل است که در پژوهش حاضر، با اینکه مؤلفه‌های صداقت‌کرداری و راهنمایی به کردار نیک از فراوانی بیشتری برخوردار است، اما از ضریب اهمیت کمتری نسبت به مؤلفه‌های شجاعت برخوردار شده‌اند.

پژوهش‌های مختلفی در ارتباط با تربیت اخلاقی انجام شده است و در هریک از آنها، جنبه‌های خاصی از تربیت اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته است. اما آنچه این بررسی مورد تأکید قرار داد، فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی است. با این همه، نتایج به دست آمده همسو با پژوهش‌های افکاری (۱۳۹۳)، حسنی و وجدانی (۱۳۹۶)، عبدالرحمانیان (۱۳۹۷)، عابدینی بلترک (۱۳۹۸) و غلام‌پور (۱۳۹۸) است. از مهم‌ترین نتایج به دست آمده در این بررسی، عدم توجه به مؤلفه انفاق از بُعد خیرخواهی است. این مؤلفه در هیچ‌یک از کتاب‌های

مطالعات اجتماعی، تکرار نشده است و فراوانی آن در تمامی کتاب‌ها در تمامی پایه‌ها صفر بوده است. انفاق، یکی از مؤلفه‌های اصلی خیرخواهی و کمک به دیگران در فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی به حساب می‌آید. یکی از وظایف اصلی کتاب‌های دوره ابتدایی، به‌ویژه کتاب مطالعات اجتماعی، آموزش مفاهیم فرهنگی و اخلاقی مثبت و تثبیت آن‌ها در میان دانش‌آموزان است. دانش‌آموزان باید با مفهوم انفاق کردن و اثرات آن در جامعه، آشنا شوند. این درحالی است که فراوانی صفر مفهوم انفاق از عدم توجه کامل به این امر حکایت می‌کند؛ همچنین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی به‌طور متوازن، توجه نشده است. به‌رغم آنکه فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی از محورهای ساحت‌های عبادی، اعتقادی و اخلاقی در سند ملی برنامه درسی در نظر گرفته شده‌اند، اما به‌طور یکسان، مورد توجه قرار نگرفته‌اند.

پیشنهاد می‌شود سایر کتاب‌های دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی، مورد بررسی قرار گیرند تا نتایج آن‌ها با نتایج این پژوهش مقایسه شود؛ همچنین پیشنهاد می‌شود، هرکدام از فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی به‌صورت جداگانه و به تفکیک در کتاب‌های دوره ابتدایی مورد بررسی قرار گیرد. بازنگری در طراحی و سازماندهی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در جهت توجه متوازن به معیارهای فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی به برنامه‌ریزان و طراحان کتاب‌های دوره ابتدایی، پیشنهاد می‌گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود، تغییرات برنامه‌های درسی و محتوای کتاب‌ها در راستای به‌روز شدن محتوا با توجه به شرایط جامعه و اسناد بالادستی، صورت گیرد؛ بنابراین لازم است فضایل اخلاقی مانند صداقت در کتاب‌های درسی بیشتر مورد توجه قرار گیرد. از آنجاکه اهمیت آموزش فضایل اخلاقی در تمامی کتاب‌های درسی، حائز اهمیت است، پیشنهاد می‌شود میان متون کتاب‌های درسی در راستای گنجاندن فضایل اخلاقی، هماهنگی صورت گیرد.

منابع

- اسکات، ویلیام (۱۳۹۱). *تئوری حسابداری مالی*، ترجمه علی پارسائیان. تهران: انتشارات ترمه.
- افکاری، فرشته (۱۳۹۳). *نقد و بررسی رویکردهای تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی در کتاب های درسی بخوانیم، بنویسیم، قرآن، هدیه های آسمان، تعلیمات اجتماعی و طراحی الگوی برنامه درسی* (رساله دکتری). دانشگاه علامه طباطبایی تهران، ایران.
- آذر، عادل (۱۳۸۰). *بسط و توسعه روش آنتروپی شانون برای پردازش داده‌ها در تحلیل محتوا، فصلنامه علمی- پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء، (۳۷)*، ۲-۱۶.
- ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی (۱۳۷۶). *امالی*، (محمدباقر کمره‌ای، مترجم). تهران: نشر کتابچی.
- باقری، خسرو (۱۳۷۷). *مبانی شیوه های تربیت اخلاقی*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
- توسلی، طیبه و مشیدی، زینب (۱۴۰۰). *تحلیل محتوای کیفی متون کتب فارسی مقطع ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ بر اساس پرداختن به فضایل سه‌گانه اخلاق اسلامی، تربیت اسلامی، ۱۶* (۳۸)، ۱۰۳-۱۲۶.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۸). *دانش و روش بندگی*. تهران: نشر اسرا.
- حسینی، محمد و وجدانی، فاطمه (۱۳۹۶). *تحلیل محتوای کیفی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از منظر تربیت اخلاقی، تربیت اسلامی، ۱۲* (۲۵)، ۲۹-۵۴.
- رحمانی، عاطفه؛ دانشمند، بدرالسادات و سلطانی، اصغر (۱۴۰۲). *بررسی مؤلفه‌های تربیت اخلاقی در کتاب‌های هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۱۱* (۲۱)، ۹۱-۱۱۶.
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۳۶۴). *ترجمه تفسیر المیزان*، ج ۷ و ۳۸. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- عابدینی بلترک، میمنت (۱۳۹۹). *بررسی جایگاه تربیت اخلاقی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی، مطالعه‌ای از نوع تحلیل محتوا، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۸* (۴۸)، ۱۷۱-۱۸۷.
- عبدالرحیمیان، شهرزاد و دارابی، شکوفه (۱۳۹۷). *تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه پنجم ابتدایی از منظر توجه به مؤلفه‌های تربیت اخلاقی، مطالعات تربیتی و اجتماعی قرآن و عترت، ۱* (۲)، ۷۷-۸۸.
- عقبلی، سید رمضان (۱۴۰۰). *تحلیلی بر وضعیت ارزش‌های اخلاقی در کتب درسی دوره ابتدایی: روش آنتروپی شانون، تربیت اسلامی، ۱۶* (۳۵)، ۱۴۳-۱۶۴.
- غلام‌پور، میثم؛ قاسمیان، عباس؛ رضایی، مجیب الرحمن و برومند، امید (۱۳۹۸). *تحلیل محتوای کتب هدیه‌های آسمانی دوره دوم ابتدایی براساس مؤلفه‌های تربیت اخلاقی، معرفت اخلاقی، ۲۵*، ۸۳-۹۳.

تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی.../ کتابیون حمیدی زاده و کیمیا قویدل ۱۱۹

محمدی مهر، غلامرضا (۱۳۹۴). روش تحلیل محتوا (راهنمای عملی تحقیق). تهران: انتشارات دانش نگار.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). مجموعه آثار، (جلد ۸) یادداشت‌های موضوعی)). تهران: انتشارات صدرا. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۱). یک صد موضوع اخلاقی در قرآن و حدیث. تهران: دارالکتب الاسلامیه. مهدوی کنی، محمدرضا (۱۳۷۳). نقطه‌های آغاز در اخلاق عملی. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. نراقی، احمد بن محمد مهدی (۱۳۷۷). معراج السعاده، (جلد ۵). قم: انتشارات هجرت.

وجدانی، فاطمه و سعیدی، الهام (۱۴۰۰). تأملی در تربیت اخلاقی از طریق ارزیابی همتایان براساس آیات و روایات، علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۹ (۱۶)، ۱۶۳-۱۳۹.

Anzai, S. (2014). "Values and Value Priorities Underlying Japanese Elementary School Moral Education: Content Analysis of Japanese Elementary-School Moral Books", *Journal of Social Sciences*, 5 (4), 359-369.

Bischoff, K. (2016). "The Civic Effects of Schools: Theory and Empirics", *Theory and Research in Education*, 14 (1), 91-106.

Jubilee Centre for Character and Virtues (2017). *A Framework for Character Education in Schools*, Available at: [/uobschool.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/Framework-for-Character-Education-2017-Jubilee-Centre.pdf](http://uobschool.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/Framework-for-Character-Education-2017-Jubilee-Centre.pdf)

Shuayb, M., O'Donnell, S., (2017). *Aims and Values in Primary Education: England and other countries*. London, Cambridge University Press.

Tan, B. Naidu, C. Jamil, A., (2017). "Moral values and good citizens in a multiethnic society: A content analysis of moral education textbooks in Malaysia", *The Journal of Social Studies Research*, 22 (81), 41-55.